

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ПОГРЕБЕНИЕ И ТРАГЕДИЯ

Николай Гочев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

FUNERAL AND TRAGEDY

Nikolai Gochev
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. In some of the mostly read ancient tragedies a question is raised: whether it is admissible a dead person to be deprived of a funeral.

This topic is not a novelty for the drama, because it occurs in Homer as well. It looks like it has been intolerable in the Greek antiquity to refuse a funeral even for the dead body of the enemy. The person who intends such a deprivation is either admonished on time (as happens with Achilles in the *Iliad*) or suffers from a tragic event, as happens with Creon in the *Antigone*. The reason for that is that the soul of the dead person is kept forcibly in this world, instead of detaching itself from it and getting into the realm beyond, where it will be at the disposal of the gods. So the person who deprives the dead one of a funeral, pretends to exercise his power over the dead even after his death and thus occupies a function belonging to the gods. Hence, he has to suffer a punishment and to become a tragic character.

This may be seen as a testimony, that the fundament of the ancient tragedy is the refusal of the gods to tolerate a mortal human as equal to them.

This is the moral of a saying, encountered in the *Histories* of Herodotus, where there are plenty of tragic narratives: “The deity is envious” (I, 32). Another translation is also an option: “The deity is jealous”, which means that the deity attentively guards the established difference between the divine and mortal intelligent creatures.

Key words: Greek antiquity, Greek drama, tragedy, ancient religion, Homer, Aristotle

1. Аристотел за Омир и трагедията

Принципът на трагическото, както твърди Аристотел, се открива още при Омир, и то особено в „Илиада“.

Разбира се, казва той, „трагедии“ се наричат различни сценични произведения, включително и такива, на които липсва единство на фабулата или пък дори завършват щастливо. Но добрата трагедия или „трагедията в главен сми-

съл“ е тази, която разказва за едно действие и в нея се случва нещо страшно, което предизвиква жалост.

2. Трагичното в „Илиада“. Въпросът за погребението

Аристотел не казва как точно „Илиада“ може да послужи като материал за трагедия, но въз основа на неговото понятие за жанра и с оглед на запазените трагедии може да се направи предположение. Изглежда, че в „Илиада“ се случват две отделни действия, които изглеждат трагически, като и в двете участва Ахил.

Най-напред, това са събитията, които довеждат до смъртта на Патрокъл. Ахил се скарва с Агамемнон заради унижението, на което е подложен, и отказва да участва във военните действия, а това излага на опасност цялата ахейска армия. Разтревоженият Патрокъл иска да помогне и получава разрешение за това от Ахил, но се увлича, отива по-далеч от стените на лагера и там се среща с Хектор, който го убива (XVI, 818-855). Ахил страда силно за смъртта на приятеля си и скръбта му идва не само от загубата, но и от мисълта, че той самият с действията си е станал причина за това.

Ето това, според изискването на Аристотел, е трагическа ситуация, защото трагедията трябва да завърши с нещастие поради някаква грешка (hamartia) на героя. Ахил се утешава донякъде едва след като е отмъстил за смъртта на Патрокъл, като е убил Хектор; и още повече, след като е погребал пепелта му след пищни жертвоприношения, включително и човешки; а после е организирал и състезания в негова чест.

А преди това (XXIII, 65-100) Патрокъл му се явява насън и го призовава колкото може по-скоро да го погребее, защото иначе душата му не може да премине в света на мъртвите и затова не намира покой.

По-скоро ме погребей, за да мина вратата на Хадес!
Все ме прогонват безплътните сенки, души на умрели;
те ме не пускат отвъд през реката със тях да общувам.
Бродя напразно край широкопортната къща на Хадес.
Дай ми ръката си! Страдам ужасно! И няма да дойда
пак от подземното царство, щом ти ме положиш на клада.¹

Второто трагическо действие е свързано с това и се отнася до смъртта и погребението на Хектор. Ахил влиза в боя не за друго, а защото желае да отмъсти за смъртта на приятеля си. И той наистина убива Хектор, но, обзет от ярост, отказва да предаде трупа му за погребение и го влачи дни наред из лагера, завързан за колесницата му. Боговете се намесват и изпращат Хермес при Приам, който му помага да измоли от Ахил тялото на сина си и да го погребее.

¹ По прев. на Ал. Милев и Бл. Димитрова, 71-76.

Тук трагичното е изградено по различен начин, тъй като смъртта на Хектор не може да се сметне за резултат от нечия грешка. То идва главно от „съдбата“ и решението на боговете да го предадат в ръцете на Ахил, примамвайки го да остане извън крепостната стена.

Но неговата смърт е свързана и с друга трагическа ситуация, която идва от нежеланието на Ахил да предаде трупа му. А с това той поставя самия себе си в опасност – защото отказът от погребение е трагическа грешка, която задължително води до нещастие. Така че трупът на Хектор е предаден навреме и след споразумение, за да бъде спасен Ахил.

И така, при това второ трагическо действие главният герой остава Хектор със своята предопределена смърт, а Ахил е „заобиколен“. Неговата трагедия вече се е случила – това е смъртта на Патрокъл.

3. За погребението на Елпенор в „Одисея“

Нещо подобно имаме и в „Одисея“, където един от спътниците на Одисей загива, като пада поради непредпазливост от покрива на дома, в който живеят по време на престоя си при Кирка. Когато Одисей слиза към Хадес, за да се срещне с Тирезий, първият, който го посреща, е същият този младеж на име Елпенор, който го умолява да го погребее колкото се може по-бързо, след като се върне на острова:

моля те, щом като стигнеш, за мен, господарю, спомни си!
Там неоплакан и в гроб незаровен недей ме оставя,
та да не стана причина за божески гняв върху тебе,
но ме тури върху клада със всичките мои доспехи,
75-гробна могила сипи на сребристия бряг на морето,
тя да напомня за мене горкия на бъдното време.
Всичко свърши и побий върху гроба веслото, с което
порех вълните, додето бях жив между свои другари.“
Рече така Елпенор, а пък аз му отвърнах и рекох:
„Клетнико, всичко това ще изпълня и свърша за тебе.“ (XI, 71-80)

И така, от разказаното при Омир научаваме, че погребението е нещо задължително и никой не бива да го отказва, нито дори да го забавя. Такава е волята на боговете, за което свидетелстват думите на мъртвия Елпенор в „Одисея“; и което се вижда – както в случая с връщането на Хекторовото тяло, така и в случая със съня на Ахил – защото на други места в „Илиада“ се показва, че сънищата се изпращат от боговете.

4. Погребението в трагедията

Този мотив – за необходимостта от погребение и опасността, която възпрепятстването му носи – преминава и в драматургията. В съгласие с мнението на Аристотел за нейната зависимост от Омировия епос е припис-

ваното на Есхил признание: „Моите трагедии са просто трохи от трапезата на Омир.“

Когато в трагедията възникнат трудности около погребването, те най-често са подобни на разказаното в „Илиада“ – обикновено това е отказ на героя да предаде тялото на мъртвия си враг за погребение. Това се случва в „Аякс“ на Софокъл, където Агамемнон и Менелай опитват да попречат на погребението на самоубилия се Аякс; и в „Антигона“, където Креон забранява да бъде погребан Полиник.

В такъв случай са възможни два изхода – или героите се разколебават и допускат погребението, както става в „Аякс“, след като Атридите изслушват увещанието на Одисей; или упорстват и пострадват, както се случва на Креон в „Антигона“.

5. Необходимостта от погребение и принципът на трагичното

Опасността от забраната на погребението идва от това, че забраняващият се намесва в делата на боговете.

Тъй като те са тези, които съдят мъртвия и решават дали изобщо ще попадне в Хадес (защото Менелай отива не там, а на Острова на блажените, както е според „Одисея“ IV, 561-569); или каква ще бъде съдбата му там (защото повечето просто се скитат като сенки, но някои са подложени и на мъчения – „Одисея“ XI, 576-579); и дали ще може да излезе и при какви условия (както се разказва за Евридика от Овидий и за Протезилай от Аполодор).

Но забраняващият или пренебрегващият погребението задържа душата в света и не я предава на законните ѝ господари, които са подземните богове. Така той влиза в конфликт с тях, съпротивлява им се и по този начин претендира за равенство с тях: заради което бива или вразумен навреме, като Ахил в „Илиада“, или стига до нещастие, като Креон в „Антигона“.

Това може би означава, че принципът на трагедията трябва да се търси в обречения опит на човека да бъде равен на или независим от боговете.

Потвърждение за това намираме и в други „образцови“ трагедии, където не става дума за погребение. Там обаче героят греши в това, че се опитва да избегне съдбата си, която е предварително решена и която боговете намират начин да му известят.

Това се случва в „Едип цар“, където Едип бяга от дома си, надявайки се, че така ще избегне предопределеното. Неговата грешка се състои в това, че се опитва да се бори с предопределеното противно на волята на боговете – вместо да опита да измоли от тях по-благоприятна съдба.

Трябва да се добави, че не само съпротивата срещу съдбата, но и самото недоволство от нея също създава трагически ефект. Тя се преживява и като напуснатост (изоставеност) на героя от страна на боговете.

6. Човекът не може да се бори с бога. Изказването на Солон и митът за Прометей

Подобни трагически ситуации могат да се намерят и извън епоса и драмата – с такива е изпъстрена, например, цялата „История“ на Херодот.

Херодот обяснява смисъла на тези свои разкази чрез думите на Солон от разговора му с Крез (I, 32) където се казва, че „божеството изобщо е ревниво и страстно“ (phthoneron kai tarachodes). Често това място се превежда по друг начин.

Примерно, П. Димитров превежда: „Аз знам колко завистливо може да бъде едно божество и как може да обърка [човешките работи]“; а Д. Гетов: „Аз знам, че божествата са винаги завистливи и смутителни“.

Аз обаче предлагам друг превод с оглед на това, че нито Херодот, нито Софокъл са склонни да укоряват божеството за това, че не допуска човека да се доближи до него по своя воля. Това, което боговете правят, е ревниво и енергично („страстно“) да държат далеч от себе си всеки човек, който, вместо да им се подчинява, предпочита да воюва с тях, да ги мами или да недоволства от властта им.

Такъв е смисълът и на Хезиодовия разказ за Прометей („Дела и дни“, 47-105), който се опитва чрез хитрост да доближи хората до боговете, но опитът му завършва нещастно и за тях, и за него, както научаваме и от Есхилевата трагедия „Прикованият Прометей“.

